

Pedagogické aspekty rozvoja a výchovného využívania záujmov detí a mládeže

Milan Darák

Kľúčové slová: zájmy, voľnočasové záujmové aktivity, záujmy ako cieľ výchovy, záujmy ako prostriedok výchovy.

1. Teoretické východiská

Problematika aktivity človeka je bytostne spätá s jeho ľudskou podstatou. Charakterizuje človeka vo všetkých stránkach jeho prejavu. Z uvedeného dôvodu pojem „aktivita“ sa dostáva do centra pozornosti celého radu vied o človeku. Z pedagogického hľadiska súvisí aktivita s najpodstatnejším zmyslom výchovy a vzdelávania.

Účinným prostriedkom rozvoja rôznych druhov aktivity detí je *záujmová činnosť* v širokom zmysle tohto slova (realizovaná v škole i mimo nej). Pre pedagogicky orientované pôsobenie je teda dôležité poznať nielen podmienky efektívneho vzniku, resp. ďalšieho rozvoja pozitívnych záujmov, ale i možnosti ich účinného vplyvu na rôzne stránky osobnosti detí a mládeže.

V súčasnosti sa vo všeobecnosti uznáva význam *školy* pre rozvoj záujmov detí a mládeže. Evidentné sú veľké možnosti školy, ktorá množstvom, bohatosťou a rôznorodosťou učebných predmetov prispieva do horizontu žiakových skúseností mnohými zaujímavými podnetmi. Je však zarážajúce, ako to uvádzajú i H. Schiefele a M. Prenzel [1, s. 821–822], že vplyvom školského vyučovania vzniká u žiakov len nepatrný počet záujmov.

Nepreberné možnosti rozvoja záujmov poskytujú činnosti realizované vo *voľnom čase* detí a mládeže. Voľnočasové záujmové aktivity však budú plniť funkciu osobnostnej kultivácie, aktívneho oddychu, tvorivej zábavy i seba-realizácie osobnosti, ak čas na ich realizáciu bude osobnosťou považovaný za subjektívne prežitý voľný čas, ktorý jedinec využíva podľa vlastného zámeru.

V širokom zmysle slova chápeme *záujmovú činnosť* ako činnosť, pomocou ktorej jedinec uspokojuje svoje záujmy v rôznych oblastiach spoločenského života (v práci, v škole, vo voľnom čase). V súvislosti so zámermi našej štúdie nebudeme preto v ponímaní zájmovej činnosti akcentovať len prvok individuálneho zážitku, aj keď subjektívny pocit prežívania a uskutočňovanej zájmovej činnosti (ako dobrovoľnej aktivity „pre seba“) považujeme v tomto prípade za primárny. Zdôrazňujúc pedagogický prístup budeme klásť dôraz i na pedagogicky *usmerňované* podnety (vonkajšia motivácia)

pre vzbuzovanie a rozvoj žiaducich záujmov a záujmových aktivít. Pôjde však o to, aby nositelia týchto podnetov už na začiatku svojho úsilia videli v aktuálnych objektoch svojho pôsobení reálne *subjekty* realizácie vlastných záujmových aktivít. Vonkajšie vplyvy by mali byť organizované tak, aby deti ich pôsobenie nepocítovali ako organizovaný nátlak, ako niečo cudzie, vonkajšie, ale naopak, ako priestor pre slobodnú, dobrovoľnú realizáciu vlastných mnohostranných potrieb a záujmov.

Ústredným pojmom a problémom našej štúdie budú teda *záujmy* (záujmové aktivity) a možnosti ich *rozvoja*, resp. výchovného *využívania*.

Zdôrazňujúc pedagogicko-psychologické aspekty danej problematiky budeme záujmy chápať:

1. ako *črtu osobnosti*, viac alebo menej stálu dispozičnú hodnotu osobnostného sebarozvoja, teda ako hodnotu, o ktorú sa mladý človek usiluje a ktorá sa ako pedagogická hodnota premieta do štruktúry *výchovných* cieľov. V tom zmysle možno potom rozvoj záujmových aktivít detí a mládeže interpretovať ako jeden z čiastkových cieľov výchovy;
2. ako *stimul a motivačný činiteľ*; so záujmom vykonávaná činnosť šetrí energiu, menej vyčerpáva, zvyšuje účinnosť činnosti; rozvoj výchovne žiaducich záujmových aktivít sa tak stáva podmienkou i prostriedkom dosahovania lepších výkonov v činnosti detí (v škole i mimo nej). Záujem tak vystupuje ako *dôležitý prostriedok* výchovy.

Uvedené tézy tvorili východisko riešenia výskumnej úlohy, ktorú v rokoch 1993–1995 riešil kolektív riešiteľov na katedrách pedagogiky a psychológie PdF UPJŠ v Prešove. Cieľom štúdie je poskytnúť informácie o hlavných zámeroch i výsledkoch, ku ktorým riešiteľský kolektív pri riešení projektu dospel.

2. Zameranie a metodika výskumu

Ústredným cieľom riešenia výskumnej úlohy bolo skúmať príčinnú-následnú vzťahy a súvislosti vzbudzovania, rozvoja a výchovného využívania záujmov v procese rozvoja osobnosti detí a mládeže. Vychádzajúc z tohto hlavného cieľa sme skúmali záujem v dvoch vzájomne súvisiacich rovinách:

1. efektívnosť utvárania a rozvoja záujmov ako *čiastkových cieľov* výchovy žiakov (finálna stránka); v súvislosti s tým sme analyzovali existujúci stav a úroveň záujmových aktivít (realizovaných v škole i vo voľnom čase) detí a mládeže ako dôsledok vplyvu vybraných pedagogických a demografických faktorov (stupeň a typ školy, vek, pohlavie, sociálne prostredie a pod.);

2. experimentálne overenie účinnosti využitia záujmov ako *prostriedkov* rozvoja vybraných stránok osobnosti a sociálnych skupín žiakov ZŠ (kauzálna stránka).

Pri riešení prvej skupiny problémov sme prostredníctvom 7 čiastkových úloh zamerali pozornosť na skúmanie:

- možností a činiteľov rozvoja záujmu detí predškolského veku o cudzí jazyk,
- štruktúry a činiteľov rozvoja voľnočasových záujmových aktivít žiakov ZŠ, SŠ, vysokoškolských študentov, ako aj problémov, ktoré sa vzťahujú k negatívnemu využívaniu voľného času, najmä u detí zo znevýhodneného sociálneho prostredia,
- podmienok účinného rozvoja profesijných záujmov vysokoškolských študentov pedagogickej profilácia prostredníctvom modelu rozvoja ich komunikačných kompetencií.

Riešitelia druhej skupiny výskumných problémov (traja) sa pokúsili experimentálne overiť účinnosť:

- transferu záujmov realizovaných vo voľnom čase pri zvyšovaní výkonovej úspešnosti žiakov ZŠ,
- vplyvu záujmov na sociálnu úspešnosť žiakov v škole,
- vplyvu dramatickej záujmovej činnosti v školských družinách na zmenu sociálnej atmosféry v školskej triede.

Výskum sme realizovali na vzorke 27 detí MŠ, 317 žiakov 1. stupňa, 447 žiakov 2. stupňa ZŠ, 986 žiakov stredných škôl, 300 vysokoškolských študentov, 46 učiteľov 1. stupňa, 69 učiteľov 2. stupňa ZŠ, 116 učiteľov stredných škôl a 293 rómskych rodín.

Pri výbere do výskumnej vzorky boli využité v závislosti od povahy čiastkových úloh rôzne varianty náhodného výberu (jednoduchý, systematický, trsový) i zámerný výber. V prípade experimentov sme využili (zohľadňujúc charakter toho-ktorého typu experimentu) náhodný výber, znáhodnenie, vyrovnávanie skupín i náhodné pridelovanie experimentálnych podmienok jednotlivým skupinám.

Pri riešení jednotlivých čiastkových úloh využili riešitelia sústavu metód a techník empirického výskumu, ktorého základ tvorili metódy *získavania* vedeckých faktov.

Prvá skupina čiastkových úloh mala charakter výskumu „*ex post facto*“. Základom získavania informácií boli rôzne druhy dotazníkov [5] a záujmový

inventár; prostredníctvom nich bol zisťovaný existujúci stav a analyzované jeho príčiny. Na získanie ďalších výskumných údajov sme použili nepravý (ex post facto) experiment [5], interview [1], pozorovanie [1], testy [4], škály [3] a sociometriu [1].

Druhá skupina čiastkových úloh bola riešená *experimentálne*. V jednotlivých úlohách boli realizované dva jednofaktorové dvojskupinové experimenty a jeden dvojfaktorový štvorskupinový experiment. Pri realizácii jednotlivých experimentov využili riešitelia ďalej dotazník [1], interview [1], sociometriu [1], osobné hodnotenia [1], testy [3] a škálovanie [3].

Získaný výskumný materiál bol v ďalšej etape podrobený *spracovaniu*, pričom sme využili základné metódy kvalitatívnej a kvantitatívnej analýzy (testy významnosti — chí-kvadrát, Studentov t-test priemerov, párový t-test a iné).

3. Analýza záujmov ako čiastkových cieľov výchovy

Prvá skupina riešiteľov skúmala záujmy ako *čiastkové ciele* výchovnej práce. Sústredili sa pritom na analýzu rôznych druhov záujmov a záujmových aktivít detí a mládeže.

M. Podhájecká skúmala vo svojom empirickom výskume možnosti a činitele rozvoja záujmu detí predškolského veku o *cudzí jazyky* [2]. Dospela pritom k záveru, že záujem detí tejto vekovej kategórie možno vzbudzovať a efektívne rozvíjať už v rannom veku dieťaťa. Najúčinnjším sa ukázal každodenný kontakt predškolských detí s cudzím jazykom v kratších časových intervaloch. Celková účinnosť jazykovej výchovy v tomto veku je však podmienená úzkou spoluprácou materskej školy s rodinou dieťaťa a učiteľkou 1. ročníka ZŠ.

Z analýzy výsledkov skúmania *voľnočasových* záujmových aktivít detí a stredoškolskej mládeže vyplýva ich značná *diferencovanosť*. Dĺžka voľného času a voľnočasové záujmové aktivity sú podľa zistení M. Daráka [3] podmienené vekom detí a mládeže. V štruktúre záujmových aktivít sa vo všetkých vekových kategóriách objavujú na popredných miestach čítanie, športovanie a sledovanie televízie. U ostatných aktivít boli zistené viac či menej výrazné rozdiely. Mladších žiakov charakterizuje veľká pestrosť a premenlivosť záujmov. Čím sú žiaci starší, tým počet ich záujmov klesá a stávajú sa trvalejšími, individuálne odlišnejšími. Za pozornosť stojí zistenie, že približne polovica všetkých respondentov nenavštevuje žiaden záujmový útvar.

Rovnako nepriaznivá je i situácia v angažovaní sa učiteľov na vedení záujmových útvarov na školách (najmä na 1. stupni ZŠ). Mnoho učiteľov

upozorňuje na prejavy *nežiaducích* záujmov žiakov, z ktorých mnohé majú stúpajúcu tendenciu. Výrazné zastúpenie medzi žiakmi s takýmito záujmami majú, ako to uvádza J. Daňo, najmä rómske deti zo sociálne znevýhodneného rodinného prostredia [4]. Práve ono je jedným z najvýraznejších faktorov ovplyvňujúcich budúce delikventné správanie sa týchto detí. Prevencia uvedených sociálne nežiaducích záujmov by mala byť preto orientovaná na obdobie vstupu dieťaťa do školy, kedy jeho osobnosť poskytuje ešte možnosti účinného výchovného (či prevýchovného) vplyvu.

Výskum medzi žiakmi SOU potvrdil, že existujúca štruktúra voľného času v *nedostatočnej* miere odráža ich skutočné potreby a záujmy. Podľa I. Kominareca [5] pretrvávajú najmä tradičné činnosti (športové, kultúrno-umelecké, technické a záujmy realizované vo forme kutilstva), ale čoraz výraznejšia sa presadzujú i nové formy záujmových aktivít (štúdium cudzích jazykov, zahraničná turistika, práca s počítačmi a pod.).

Významné miesto v štruktúre záujmových aktivít stredoškolskej mládeže zaujímajú *esteticko-umelecké* záujmy (takmer 60 %). Aj N. Krajčová [6] zistila veľkú diferencovanosť v počte a štruktúre esteticko-umeleckých záujmov i individuálnej spokojnosti s podmienkami a možnosťami realizácie tejto skupiny záujmov na stredných školách. Esteticko-umeleckým záujmom sa v najväčšej miere venujú študenti gymnázií; najnižšiu aktivitu v tomto smere vyvíjajú uční. K najviac preferovaným estetickým aktivitám patria: čítanie, počúvanie hudby, sledovanie televízie a tanec. Väčšina študentov vyjadruje spokojnosť s možnosťami realizácie svojich esteticko-umeleckých záujmov na škole.

Značne diferencované sú i záujmy *vysokoškolákov* (najmä v závislosti od pohlavia a študijnej aprobácie). Podľa Ľ. Gáborovej [7] sú záujmy vysokoškolákov-mužov orientované na oblasť techniky, vlastnú kariéru, jedlo, zisk a osobné výhody; vysokoškoláčky zase preferujú záujem o literatúru, umenie, situáciu a problémy iných ľudí. Študenti učiteľstva 1. stupňa ZŠ prejavujú zvýšený záujem o prírodu, priateľov a jedlo; študenti humanitných predmetov sa zaujímajú najmä o literatúru, prírodu a sebaanalýzu. Študentov technického zamerania charakterizuje najmä záujem o prírodu, hudbu, priateľov a dobrodružstvo.

Prvú skupinu čiastkových úloh uzatváral pedagogický experiment, ktorý realizovala dvojica riešiteľiek J. Dragová a V. Šutáková [8]. Experimentálne overili predpoklad, že účinné utváranie a rozvoj záujmu vysokoškolákov učiteľského štúdia o predmety pedagogickej profilácie a vlastné sebazdokonaľovanie v pedagogickej oblasti možno zefektívniť aplikáciou modelu rozvoja komunikatívnych kompetencií študentov. V experimente sa navyše ukázalo, že získané zručnosti z oblasti verbálnej a neverbálnej komunikácie i em-

patického výcviku študenti účinne využívajú neilen v procese pedagogickej prípravy na vyučovaní, ale i v čase voľna (v kontakte s inými ľuďmi).

4. Analýza záujmov ako prostriedkov výchovy

Druhú rovinu nášho výskumného záumu predstavovali záujmy ako *prostriedok* rozvoja vybraných stránok osobnosti detí a detských skupín.

Zmyslom experimentu, ktorý realizoval M. Darák [9], bolo overenie transferu systematicky rozvíjaných záujmových aktivít pri zvyšovaní *školského výkonu* v rôznych vekových kategóriách žiakov ZŠ. Experiment potvrdil pozitívny vplyv systematicky rozvíjaných záujmov (čitateľských) na výkonovú úspešnosť žiakov (v čítaní). Súčasne sa však ukázalo, že v krátkom čase (1 školský rok) nezohráva vek detí pri transformácii voľnočasových záujmových aktivít významnú rolu pri zvyšovaní ich školskej výkonnosti.

Experimentálne bola overovaná i štatistická významnosť vzťahov medzi záujmami a *sociálnou úspešnosťou* žiakov v škole. I. Antoničová [10] zistila, že sociálna úspešnosť sa nespája s šírkou (počtom) pozitívnych záumov, ale s ich hĺbkou (špecifičnosťou) a príbuznosťou. Celkove experiment dospel k významnému záveru: záujmy sú činiteľom ovplyvňovania sociálnej úspešnosti žiaka, ale ich vplyv nemožno posudzovať izolovane. Ani široké pozitívne záumy nie sú ešte samé o sebe zárukou ich vysokého sociálneho statusu. Ten určujú najmä osobné vlastnosti a charakter žiakov a až v nadväznosti na ne potom záujmy, schopnosti a osobný vzhlad.

I. Kovalčíková [11] vo svojom experimente skúmala efektívnosť záujmovej *dramatickej činnosti* v školskej družine na *zmenu sociálnej atmosféry* v triede. Vysokú účinnosť testovanej premennej zistila riešiteľka v úrovni spokojnosti žiakov so svojou triedou, vzájomnej súdržnosti medzi nimi a vo vyšších výkonoch na vyučovaní (zvládanie náročných požiadaviek). U ostatných meraných premenných (súťaživosť a nezhody) neboli zistené štatisticky významné hodnoty.

5. Závery výskumu

Výsledky, získané pri riešení jednotlivých čiastkových úloh nášho projektu, potvrdzujú naše východiskové predpoklady o tom, že:

1. úroveň záujmov a štruktúry záujmových aktivít je determinovaná:

- pedagogickými faktormi (stupeň a typ školy, zvolené výchovné postupy apod.),
- osobnostnými faktormi (vek, pohlavie),
- sociologickými faktormi (sociálne prostredie),

2. systematickým vzbudzovaním a rozvíjaním vybraných druhov záujmov:

- sa zvyšuje výkonová úspešnosť žiakov na vyučovaní,
- rastie sociálna úspešnosť žiakov v škole,
- dochádza k zmene sociálnej atmosféry v triede.

Z analýzy zhromaždeného materiálu vyplývajú osobitosti a špecifiká pedagogickej práce zameranej na rozvoj a výchovné využívanie záujmov v rôznych typoch a stupňoch škôl, resp. mimoškolských spoločensko-výchovných zariadeniach. Prevedená analýza odhalila určité pozitívne skutočnosti v tejto oblasti výchovnej práce. Rovnako však ale upozornila i na celý rad *nedostatkov*, ktoré v organizovaní záujmovej činnosti detí a mládeže naďalej pretrvávajú. V závere sa preto pokúsime zovšeobecniť naše výsledky do podoby niekoľkých *praktických odporúčaní* pre skvalitnenie a ďalšie zefektívnenie procesu vzbudzovania, rozvoja a výchovného využívania záujmových aktivít detí a mládeže. V tejto súvislosti považujeme v budúcnosti za potrebné:

- v rodinách, na školách i mimo školy skvalitňovať existujúce podmienky (materiálne, finančné, personálne i obsahové) a premyslene utvárať *nové možnosti* pre vzbudzovanie a usmerňovanie pozitívnych záujmov aktívnej povahy; utvorené záujmy účinne využívať pri pozitívnom rozvoji osobnosti detí a mládeže;
- ponuku mnohostranných aktivít *diferencovať* v závislosti od záujmov, veku, pohlavia, stupňa a typu školy a bydliska detí a mládeže;
- premyslene a efektívne rozširovať priestor pre vzájomnú *prepojenosť* školských a mimoškolských aktivít; vytvárať vhodné podmienky pre spoluprácu rodiny, školy i mimoškolských záujmových inštitúcií v tejto oblasti;
- formovať u žiakov adekvátne *vedomie voľného času*; deti a mládež viesť k zodpovednému *zaobchádzaniu* s mnohostrannou ponukou pre voľný čas: učiť ich chápať voľný čas ako čas „pre seba“, ako životnú hodnotu;
- zvýšenú pozornosť venovať *výchove k voľnému času*; s výchovou detí pre voľný čas je treba začínať včas — už v rodine je treba učiť deti chápať zmysel vlastného konania i nečinnosti vo voľnom čase;
- prijať účinné opatrenia na pozastavenie rastu sociálne *nežiaducich záujmov* detí a mládeže, najmä v podmienkach SOU; pri prekonávaní sociálne nežiaducich záujmov postupovať citlivo, ale *dôrazne*; osobitnú pozornosť je treba venovať alkoholizmu, fajčeniu, záškoláctvu, nedisciplinovanosti a neúčte k duchovným a materiálnym hodnotám;

- vo väčšej miere, ako tomu bolo doteraz, je treba *aktivizovať* učiteľov na ZŠ i SŠ v procese vzbudzovania, rozvíjania a výchovného využívania žiackych záujmov; učiteľov je treba stimulovať pre účinnú spoluprácu pri skúmaní otázok zvyšovania efektívnosti rozvoja záujmových aktivít žiakov v škole i mimo nej.

Poznámky:

1. Schiefele, H. — Prenzel, M.: Motivation und Interesse. In: Pädagogik München, Ehrenwirth 1991.
2. Podhájecká, M.: Materská škola a rozvoj záujmu dieťaťa predškolského veku o cudzí jazyk. Záverečná správa výskumnej úlohy 1/93/C-I/1. PdF UPJŠ, Prešov 1995.
3. Darák, M.: Stav, úroveň a činitele rozvoja záujmových aktivít žiakov základných a stredných škôl. Záverečná správa výskumnej úlohy 1/93/C-I/2. PdF UPJŠ, Prešov 1995.
4. Daňo, J.: Analýza sociálne nežiaducich záujmov u rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. Záverečná správa výskumnej úlohy 1/93/C-I/7. PdF UPJŠ, Prešov 1995.
5. Kominace, I.: Štruktúra a usmerňovanie záujmovej činnosti žiakov SOU. Záverečná správa výskumnej úlohy 1/93/C-I/3. PdF UPJŠ, Prešov 1995.
6. Gáborová, L.: Záujmy súčasných vysokoškolákov a ich preferencie vo vzťahu k pohlaviu a študijnému smeru. Záverečná správa výskumnej úlohy 1/93/C-I/5. PdF UPJŠ, Prešov 1995.
7. Dargová, J. — Šuťáková, V.: Efektívnosť pedagogickej komunikácie pri rozvoji záujmu študentov o učebné predmety pedagogickej profilácie. Záverečná správa výskumnej úlohy 1/93/C-I/6. PdF UPJŠ, Prešov 1995.
8. Darák, M.: Záujmy ako faktor ovplyvňujúci sociálnu úspešnosť žiaka v škole. Záverečná správa výskumnej úlohy 1/93/C-II/1. PdF UPJŠ, Prešov 1995.
9. Antoníčová, I.: Záujmy ako faktor ovplyvňujúci sociálnu úspešnosť žiaka v škole. Záverečná správa výskumnej úlohy 1/93/C-II/2. PdF UPJŠ, Prešov 1995.
10. Kovalčíková, I.: Vplyv záujmovej dramatickej výchovy na zmenu sociálnej klímy v školskej triede. Záverečná správa výskumnej úlohy 1/93/C-II/3. PdF UPJŠ, Prešov 1995.